

JUNIMEA ȘI IMPACTUL EI DUPĂ 150 DE ANI

Conferință Națională, Constanța 25-26 octombrie 2013

REFERENȚI ȘTIINȚIFICI

**PROF. UNIV. DR. SILVIU ANGELESCU
UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI**

**PROF. UNIV. DR. ȘTEFAN VELNICIUC
UNIVERSITATEA NAȚIONALĂ DE ARTĂ TEATRALĂ ȘI
CINEMATOGRAFICĂ „I. L. CARAGIALE”, BUCUREȘTI**

**PROF. UNIV. DR. PAUL DUGNEANU
UNIVERSITATEA „OVIDIUS” DIN CONSTANȚA**

**CONF. UNIV. DR. ELENA IONESCU
UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI**

**CENTRUL DE CERCETARE ȘI DEZVOLTARE PROFESIONALĂ
„STUDIILE ROMÂNEȘTI ÎN CONTEXT INTERNAȚIONAL”
(STUR)**

**Coordonatoare
MARINA CAP-BUN FLORENTINA NICOLAE**

JUNIMEA ȘI IMPACTUL EI DUPĂ 150 DE ANI

Conferință Națională, Constanța 25-26 octombrie 2013

**EDITURA UNIVERSITARĂ
București, 2013**

Colecția FILOLOGIE

Redactor: Gheorghe Iovan

Tehnoredactor: Ameluța Vișan

Coperta: Angelica Mălăescu

Editură recunoscută de Consiliul Național al Cercetării Științifice (C.N.C.S.) și inclusă de Consiliul Național de Atestare a Titlurilor, Diplomelor și Certificatelor Universitare (C.N.A.T.D.C.U.) în categoria editurilor de prestigiu recunoscut.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Junimea și impactul ei după 150 de ani : Conferință Națională, Constanța 25-26 octombrie 2013 / org. de Centrul STUR ; coord.: Marina Cap-Bun, Florentina Nicolae. - București : Editura Universitară, 2013

ISBN 978-606-591-871-9

I. Cap-Bun, Marina (coord.)

II. Nicolae, Florentina (coord.)

061:821.135.1.09 Junimea

DOI: (Digital Object Identifier): 10.5682/9786065918719

© Toate drepturile asupra acestei lucrări sunt rezervate, nicio parte din această lucrare nu poate fi copiată fără acordul Editurii Universitare

Copyright © 2013

Editura Universitară

Editor: Vasile Muscalu

B-dul. N. Bălcescu nr. 27-33, Sector 1, București

Tel.: 021 – 315.32.47 / 319.67.27

www.editurauniversitara.ro

e-mail: redactia@editurauniversitara.ro

Distribuție: tel.: 021-315.32.47 / 319.67.27 / 0744 EDITOR / 07217 CARTE

comenzi@editurauniversitara.ro

O.P. 15, C.P. 35, București

www.editurauniversitara.ro

CUPRINS

<i>Precizări introductive</i>	7
Petre Gheorghe BÂRLEA <i>Titu Maiorescu și sistemul ortografic al limbii române</i>	9
Mariana POPESCU <i>Junimiștii și muzica</i>	33
Ana Maria MUNTEANU <i>Junimismul politic</i>	41
Florentina NICOLAE <i>Limba și literatura latină în „Criticele” lui Titu Maiorescu</i>	56
Marina CAP-BUN <i>Caragiale și cultura italiană</i>	67
Nistor BARDU <i>Un junimist aromân: Ioan Caragiani</i>	81
Daniela CRĂCIUN <i>Eminescu și ultimii romantici italieni</i>	91
Cosmin CĂPRIOARĂ <i>Junimiștii și româna dialectală</i>	101
Enache TUȘA <i>Viziunea junimismului în modernizarea instituțională a României - teoria formelor fără fond</i>	126
Neriman HASAN <i>Ipostaze ale modernității balcanice în epoca Junimii. Studiu de caz: Turcia</i>	164

Veronica NEDELCU <i>În „timpul” lui Caragiale</i>	177
Olga KAITER <i>Mite Kremnitz și Carmen Sylva traducătoarele lui Eminescu în limba germană</i>	188
Cecilia-Iuliana VÂRLAN <i>Traduceri din textele filosofice germane în epoca Junimii</i>	203
Dana TRIFAN ENACHE <i>Măști caragialiene oglindite în exerciții de actorie.....</i>	229
Iulian ENACHE <i>Ce „... Noapte furtunoasă” – între amurgul de la Junimea și zorii teatrului postdramatic</i>	241
Corina APOSTOLEANU <i>Scriitori junimiști și lecturile lor</i>	260
Mirela Mihaela DOGA <i>Educație și învățământ – Titu Maiorescu</i>	272
Simona SIMIONOF <i>ESTE TEATRUL LITERATURĂ? O abordare critică a sintoniei teatrului cu literatura din punctul de vedere al lui I. L. Caragiale</i>	294
Magda GROZA <i>Elemente postromantice în ultima etapă a creației eminesciene .</i>	309
Anastasia DUMITRU <i>Interferența artelor la Eminescu</i>	332
Date despre autori	361

Precizări introductive

Volumul de față reunește lucrările conferinței naționale „Junimea și impactul ei după 150 de ani”, desfășurată la Universitatea „Ovidius” din Constanța, în octombrie 2013, sub egida Centrului STUR, fiind cea de-a doua colecție de texte, după volumul din 2012, intitulat *Actualitatea lui Caragiale 1912-2012*, astfel că putem vorbi deja despre o scurtă tradiție.

Ca și în cazul precedentului volum, textele selectate aici au fost supuse unei expertizări de specialitate, de către referenți științifici de cea mai înaltă exigență academică, cărora le mulțumim pentru generozitatea cu care au acceptat să citească aceste studii și să dea autorilor necesarele sugestii de clarificare.

S-a urmărit ca, pe lângă caracterul evident omagial, corpusul de texte selectate să ilustreze complexitatea fenomenului junimist, responsabil pentru intrarea științei și culturii române sub zodia modernității. De aici vine și caracterul multi- și interdisciplinar al colecției, care conține studii de literatură română și comparată, lingvistică, dialectologie, traductologie, teatrologie, muzicologie, dar și studii culturale comparative, istoria mentalităților, pedagogie, studii politice sau istorie. Această diversitate vorbește de la sine despre actualitatea subiectului, căci, după un veac și jumătate, trăim încă într-o modernitate în formare, o lume a „formelor fără fond” și a instabilităților de tot felul și avem de învățat multe din lecțiile mijlocului de veac XIX.

Pe de altă parte, am căutat, și de această dată, să reunim în sumarul volumului cercetători aflați în diferite stadii de dezvoltare profesională, de la profesori conducători de doctorate, la doctoranzi și profesori din învățământul preuniversitar, spre a ilustra diversele perspective și grade de interesare asupra acestui subiect complex.

După un secol și jumătate de la înființarea *Junimii*, efectele sale asupra culturii și civilizației românești se resimt încă și o nouă punere în dezbatere este binevenită, mai ales când ea antrenează deopotrivă lingviști, literați, istorici, oameni de teatru, bibliografi și doctoranzi în multiple domenii.

Sperăm ca volumul de față să constituie o sursă de informare, atât pentru studenți, cât și pentru publicul larg, interesat de cunoașterea limbii, culturii și civilizației românești într-un context comparativ. Încercăm astfel să ducem mai departe misiunea pe care STUR și-a asumat-o încă de la înființare, din 2011, aceea de a contribui în multiple feluri la consolidarea studiilor de românică, atât la nivel național, cât și internațional, prin rețeaua de lectorate de limbă, cultură și civilizație românească, spre care volumele centrului STUR sunt distribuite cu prioritate.

Coordonatoarele

Titu Maiorescu și sistemul ortografic al limbii române

Petre Gheorghe Bârlea
Universitatea „Ovidius” din Constanța

The study concerns the contribution of Titu Maiorescu, the spiritus rector of Romanian culture in the second half of the 19th century, to the establishment of the orthographic system of the Romanian language. Acting as the Chairman of the Academic Commissions in the years 1880 and 1904, he laid the foundations for the application of the dominant phonological principle in Romanian orthography, according to a conception which was not only modern, but also democratic, scientific and accessible, at the same time. Practically, present-day Romanian orthography, including the general characterisation formulae, is owed to this generation of patriotic scholars.

Keywords: orthography, phonological principle, etymologising, language specificity.

1. Contextul istoric

Pe lângă multe alte contribuții la fondarea culturii românești moderne, lui Titu Maiorescu îi revine și meritul de a fi sintetizat principiile sistemului ortografic românesc, așa cum îl avem astăzi, în liniile lui generale. Este uimitor să constați cum judecăți, decizii și chiar formulări memorabile ale acestuia revin în toate tratatele academice moderne (precum DOOM¹ și DOOM²), în toate lucrările individuale sau colective referitoare la ortografia românească, după mai bine de 130 de ani de la lansarea lor, în celebrul *Raport asupra unui nou Proiect de ortografie*, citit la Academia Română, în anul 1880¹, reluat apoi în *Raportul de revizuire* din 1904.

¹ Titu Maiorescu, „Raport citit în Academia Română (sesiunea generală de la 1880) asupra unui nou proiect de ortografie”, în: *Analele Academiei Române*, Secțiunea I, Seria II, Tom II (1879-1880), pp. 411-424. Textul a fost reluat în: *Convorbiri Literare*, An XIV, nr. 2, 1 mai 1880, pp. 65-74. A

Demersurile începuseră la 4 iunie 1879, la propunerea unui grup de membri ai recent înființatei Academii Române, grup din care făceau parte B.P. Hasdeu, G. Barițiu, Al. Odobescu, I. Caragiani și T. Maiorescu însuși, personalități care cereau normarea ortografiei ce urma să fie utilizată în „toate publicațiile Academiei Române”². Subliniem că propunătorii vizau *numai aceste publicații interne ale Academiei*, fără să-și facă iluzii cu privire la adoptarea normelor academice de editorii revistelor literare, de edituri etc. Comisia numită atunci pentru alcătuirea și dezbaterea unui proiect ortografic nu și-a putut duce la capăt misiunea, fiind implicată în alte proiecte academice, mai importante, pentru moment³.

La 24 martie 1880, a fost aleasă o nouă comisie de propuneri și decizii vizând proiectul ortografic, formată din G. Barițiu – președinte, V. Alecsandri, B.P. Hasdeu și Titu Maiorescu – membri, N. Quintescu – secretar. După dezbateri în mai multe ședințe, proiectul a putut primi o formă încheagată în mai puțin de două săptămâni (8 aprilie 1880).

Acest lucru a fost posibil prin faptul că cei cinci membri ai comisiei au folosit integral zilele respective, pentru a discuta propuneri de proiecte deja existente, redactate de ei înșiși, în anii anteriori, sau de diverși reprezentanți ai mediului intelectual al epocii.

2. Valorificarea eforturilor precedente

Titu Maiorescu alocă aproape jumătate din *Raportul* său istoricului încercărilor acestor predecesori, cu aprecieri mai mult sau mai puțin personale asupra valorii fiecăreia dintre ele.

fost publicat în ediția științifică a operelor maioresciene, cf. T. Maiorescu, 1987, pp. 381-395, de unde este reprodus în M. Braga (coord.), 2007, pp. 543-553. Referințele noastre la textul lui T. Maiorescu se vor face la această din urmă sursă.

² Autorul Raportului trimite la *Analele Academiei Române*, Seria II, An I, pp. 25-26.

³ Este vorba despre dezbaterea și adoptarea noilor statute ale Academiei și despre legiferarea acestei instituții, cf. Legea promulgată la 29 martie 1879.

Primele dezbateri – „*multe și înfocate... încinse*” (sic!), zice raportorul – au avut loc în sânul Societății Academice Române, încă din primii trei ani ai existenței acesteia, 1867-1869. Era normal să se întâmple așa, căci stabilirea unei ortografii a limbii române constituia una dintre cele trei sarcini fundamentale asumate de noua instituție. Rezultatul a fost publicarea, în *Analele Societății Academice Române*, la 13 septembrie 1869, a unei decizii intitulată „Mod de scriere pentru publicarea «Analelor» și altor lucrări ale S.A.R.”. Deși titlul sugera cui se adresează decizia, în finalul documentului se reluau două precizări cu caracter limitativ:

„*Acest mod de scriere este provizoriu* (sublin. n., P.G.B.) și *numai pentru Societate [Academică Română], până la definitivă stabilire a ortografiei limbii române*”⁴.

Așa provizoriu și limitat ca adresabilitate, cum era, acest concept ortografic reprezenta, pe de o parte, prima formă oficială *academică*⁵ de instituire a unui sistem ortografic românesc. Pe de altă parte, cele două atribute nu însemnau nicidecum superficialitate în abordarea problemelor. Dimpotrivă, decizia luată includea în sine contribuții extrem de serioase, ale unor cărturari pe care T. Maiorescu însuși îi caracteriza ca plini de „zel” și de „erudiție”. Așadar, mica istorie a ortografiei românești trebuie dusă ceva mai îndărăt în timp. Se notează mai întâi textul intitulat „*Operatul asupra ortografiei*”, semnat de Gavriil Munteanu, deja decedat la data *Raportului* maiorescian, și publicat în *Analele Academiei*, vol. I, 1868, pp. 37 *sqq.* Era, evident, o pledoarie în favoarea etimologismului, având în vedere purismul declarat al cărturarului ardelean⁶.

⁴ T. Maiorescu, 2007, p. 544.

⁵ Subliniem calificativul „academică”, întrucât prima reformă oficială poate fi considerată trecerea la alfabetul latin, din epoca lui Al. I. Cuza, mai precis, din anii 1860-1862.

⁶ Cf. G. Munteanu, „Purismul în limba română”, *Revista Română*, II, 1862, pp. 443-461.

S-a valorificat, apoi, „*Raportul comisiunii ortografice*”, redactat de I.C. Massimu și însoțit de un Proiect ortografic în toată regula, dezbătut ca atare de specialiști și publicat în *Analele Academiei*, vol. I, pp. 66 *sqq.* Cunoscând conținutul și concepția *Dicționarului* scos împreună cu A. T. Laurian, ne putem da seama că ideea centrală a documentului era etimologismul, în forma latinismului și purismului celui mai inflexibil. Mostre oferite în *Raportul* din 1880 confirmă această realitate, după cum vom arăta mai jos.

La propunerile lui I.C. Massimu, I.C. Sbierea a elaborat un *Contraproiect (Anale, I, pp. 79 sqq.)*, în care se dezvoltă idei din sistemul fonetic preconizat de Aron Pumnul, ceea ce însemna exagerări în sensul opus celor avansate de latinisti.

Un cuvânt greu în aceste prime demersuri l-a avut I.H. Rădulescu, fondator și primul președinte al S.A.R., cel puțin în prima parte a activității sale, când a contribuit decisiv la utilizarea alfabetului de tranziție (de la cel chirilic la cel latin). Din păcate, în anii dezbaterilor din noua variantă a Societății, adică din Academia Română, fostul *spiritus rector* al culturii române moderne își folosește autoritatea pentru a publica în *Analele Academiei*, vol. I, 1868, pp. 189 *sqq.*, celebra *Principie de ortographia română*, în care își apăra mult ironizată teorie a italianismului limbii române, care a sfârșit prin a-l izola pe venerabilul academician de restul comunității intelectuale, în anii din urmă ai vieții sale.

În sfârșit, o primă contribuție valoroasă, în întregul ei, conform *Raportului din 1880*, a fost *Sistema ortografiei*, publicată de Timotei Cipariu, în *Analele Academiei*, Vol. I, pp. 88 *sqq.* – model de erudiție și de conștiințiozitate, ca de altfel, tot ce scrisese până atunci cărturarul ardelean.

Proiectul lui I. C. Massimu a fost unul dintre cele mai teoretice – ceea ce era, oarecum, de înțeles în epocă, dar și dintre cele mai intransigente, în raport cu opiniile altor specialiști. Titu Maiorescu citează în mod intenționat un lung fragment din raportul colegului său, pentru a arăta inadecvarea la stadiul real al limbii române din

perioada respectivă⁷. Spre dezamăgirea autorului citat, vocile care au respins teoriile sale „*au aflatu resunetu in sinulu societatei*”, astfel încât dezbaterile au continuat pe un câmp aproape liber (*Anale*, I, pp. 123-124).

Era clar că tonul dezbaterilor trebuia să devină mai împăciuitor. După trei ani de discuții, A. Treboniu Laurian arată, în finalul discuțiilor de închidere a sesiunii din 1869, că s-a ajuns la „un rezultat mulțumitor”, care conserva „legătura de familie cu limba latină și cu limbile surori”, fără a prejudicia, totuși, dezvoltarea viitoare a limbii române, cu fonetica ei particulară. Era o manieră prudentă de a privi lucrurile, dar mai puțin echilibrată decât și-ar fi dorit Titu Maiorescu.

În *Raportul* din 1880, el descrie, într-o formulă rămasă celebră, rezultatele dezbaterilor din acea perioadă de mari antagonisme: „*ortografia Academiei Române era întemeiată pe un etimologism temperat prin concesii fonetice*”.⁸

Această caracterizare este dezvoltată în câteva fraze foarte lucide, reflectând întreaga istorie de până atunci a dezbaterilor care au condus la respectivul principiu.

În primul rând, acestea au dezvăluit o mare diferență între teoreticienii intransigenți și practicienii dispuși să accepte orice mod de scriere care să țină seama de starea de fapt a limbii române și de cerințele majorității scriitorilor și ai societății românești, în ultimă instanță. În al doilea rând, el atrage atenția că așa-zisele „principii științifice”, adică etimologizante, nu se aplică niciunde în spațiul cultural românesc, nici măcar în publicațiile Academiei Române. Chiar și în Transilvania, etimologismul, atât de iubit și cultivat, din motivele istorico-sociale și culturale cunoscute, pierde teren. Dovada

⁷ Frazele acestui zelos și intransigent teoretician sunau astfel: „*Comisiunea a crediut și nu se îndoeșce că acestea suntu și vederile societatei întrege, ca e chiamată a da un proiectu de ortografie nu provissoriu și de transituione, ci mai multu sau mai pucinu una adevarata teorie ortografică ale căreia pricipie bine stabilite se se póta dezvoltá cu rigóre în carți scolastice de dat în mînele junimei studioase...*”, cf. T. Maiorescu, 2007, p. 545.

⁸ T. Maiorescu, 2007, p. 547.

adusă în *Raportul* din 1880 era seria de articole care reproduceau discuțiile unor specialiști pe marginea „concesiunilor unui ciparian”, articole publicate în *Telegraful Român*, numerele 133-159, din 1879.

Opinia generală înainta clar în direcția fonetismului. Titu Maiorescu justifică rațional acest fenomen: dacă, în privința științelor abstracte, pure, principiul călăuzitor trebuie să fie *adevărul*, indiferent dacă acesta este împărțit „de mulți sau de puțini oameni”, în cazul științelor cuvântului, care evoluează organic și oarecum instinctiv, principiul de urmat trebuie să fie *uzul*, adică limba vorbită și scrisă de cei mulți.

Pe de altă parte, chiar ideea de „știință pură” a etimologismului nu stă în picioare, când este vorba despre evoluția limbii. B. P. Hasdeu formulase, într-o intervenție a sa, o explicație extrem de pertinentă:

„...ceea ce este astăzi etimologic era fonetic atunci când s-a aplicat un mod de scriere la o limbă oarecare. La început, chiar ortografia franceză și cea engleză, atât de etimologice astăzi, în aparență, erau fonetice, se scria cum se vorbea. Cu toate acestea, în starea lucrurilor de astăzi, nu e posibil în ortografie un fonetism pur – căci fiecare individ ar avea atunci dreptul de a aplica pe hârtie idiosincrasii sale personale de pronunțare –, nici un etimologism pur, de vreme ce derivația⁹ cuvintelor în orice limbă este în cea mai mare parte necunoscută sau controversabilă. Posibilă și practică este numai o ortografie eclectică, relativă, un termen mediu între fonetism și etimologism”¹⁰.

În acest sens, studiul comparativ al limbilor, introducerea cursurilor de lingvistică generală și de istoria limbii în programele învățământului superior au dezvăluit importanța „legii eufonice”, a evoluției limbilor, în general, împotriva ideilor formulate de T.

⁹ Prin „derivație”, B. P. Hasdeu înțelegea, ca mulți lingviști din epocă, evoluția fonomorfoloică a cuvintelor, alături de cea lexicosemantică.

¹⁰ B.P. Hasdeu, în *Analele Academiei Române*, Seria II, Vol. I, p. 30, *apud* T. Maiorescu, *loc. cit.*, pp. 546-547.

Cipariu, care, în a sa *Elemente de limba română*, ..., p. 83, susținea că evoluția limbilor înseamnă, de fapt, „spurie și corupțiuni” (ceea ce este adevărat, dar absolut normal) și că datoria ortografiei științifice ar fi să canalizeze întoarcerea la formele primitive (sunet și formă) ale cuvântului.

Recunoaștem aici discuțiile despre diacronie, sincronie și normă, dezvoltate ulterior de lingvistica saussuriană și tranșate, jumătate de secol mai târziu, prin lingvistica integrală coșeriană. Altfel spus, atât B. P. Hasdeu, cât și Titu Maiorescu își probează modernitatea gândirii, pentru epoca respectivă.

3. Noile propuneri

În plan practic, prezentarea noului proiect de ortografie a fost posibilă prin acumularea cunoștințelor și experienței celor aproape treisprezece ani de dezbateri, precum și prin spiritul conciliator al lui G. Barițiu, președintele comisiei, care, dincolo de experiență, de erudiție, de echilibru temperamental personal, avea și avantajul de a fi fost singurul participant la toate dezbaterile de dinainte și de după anii 1867-1869¹¹. S-a ajuns, astfel, la niște rezultate parțiale adoptate, în faza de proiect a) unele – cu unanimitate; b) altele – cu majoritate de voturi, spiritul general fiind acela al interesului comun de a se ajunge la un rezultat concret final.

Ceea ce s-a obținut acum, în 1880, era, după formularea, de asemenea, celebră a lui T. Maiorescu, „*un fonetism temperat prin necesități etimologice*”¹².

¹¹ Discipol al Petru Maior și adept al unificării limbii și ortografiei pentru românii din toate cele trei provincii românești, G. Barițiu a publicat, mai ales în FMIL, articole proprii, dar și contribuții ale cărturarilor de peste munți, precum corespondența dintre I. H. Rădulescu și C. Negruzzi sau corespondența sa cu T. Cipariu pe aceste teme. Susținător al concordanței dintre scriere și vorbire, ceea ce însemna distanțarea de purismul latinist al majorității transilvănenilor, el a fost nevoit, în condițiile descrise de T. Maiorescu în *Raportul* său, să facă unele concesii atât etimologismului (a colaborat, de altfel, la realizarea vol. al II-lea al *Dicționarului* redactat de I.C. Massimu și A. T. Laurian), cât și „pumnismului”.

¹² T. Maiorescu, 2007, p. 547.

Punctul de plecare avea sprijin într-o aserțiune a lui Quintilian, din *Institutio Oratoria*, I, 7,38¹³, reducându-se la ideea că „fiecare cuvânt să se scrie cum se pronunță”. Rezultatul scontat era „o scriere simplă, ușoară”, conformă, spune *Raportul*, atât cu teoriile moderne ale lingvisticii, cât și cu cerințele psihopedagogice ale vremurilor noi.

Pentru atingerea acestor deziderate erau necesare două elemente practice: a) utilizarea alfabetului latin și b) adoptarea unor semne diacritice specifice.

Alfabetul latin trebuie folosit pentru că „este propriul nostru alfabet strămoșesc”, spune T. Maiorescu, dar asta nu înseamnă că aplicarea principiului fonetic s-a rezolvat integral. Chiar și acesta are câteva litere cărora nu le mai corespund sunete în română, datorită evoluției fonomorfoloșice sus-amintite, după cum aceeași evoluție a adus în română sunete pentru care alfabetul latin nu are semne corespunzătoare. Pentru prima situație, soluția este simpla renunțare la literele de prisos, pentru a doua – utilizarea unor litere noi, a diacriticelor sau a unor combinații de litere latinești.

Principiul trebuie să fie totdeauna același: „*Acele sunete române, pentru care avem litera latină corespunzătoare, se scriu totdeauna cu această literă*”.¹⁴

Din cele două reguli impuse de respectarea acestui principiu au rezultat cele două mari capitole ale Proiectului de reformă ortografică prezentat de T. Maiorescu.

Primul a fost intitulat „Litere și deprinderi ortografice latine care nu se mai potrivesc cu limba română și trebuie eliminate din scrierea noastră” și cuprindea cinci norme mai mult sau mai puțin compacte. În principiu, recunoaștem în acestea din urmă regulile actuale de scriere, dar și concesiile făcute presiunilor etimologice ale

¹³ „*Ego sic scribendum quidque indico quomodo sonat. Hic enim usus est litterarum, ut custodiant voces*”, Quintilian, *Institutio Oratoria*, I, 7, 38: „Eu trebuie să scriu orice gândesc așa cum sună. Căci acesta este rostul literei, să respecte sunetele”. Precizăm că traducerea din M. Braga (coord.), 2007, p. 731, redă destul de aproximativ ideea formulată în textul latinesc.

¹⁴ T. Maiorescu, 2007, p. 548.

vremii. Multe dintre acestea din urmă au fost anulate chiar în timpul vieții corifeului junimist, în 1895 și, mai ales, în 1904. Altele au fost rezolvate mai târziu. Le reluăm, în ordinea prezentată în *Raportul* din 1880.

1. Literele latinești *y*, *ph*, *th*, *qu*, *k*, despre care vorbitorul arătase încă în *Critice* că nu mai au corespondent în română se exclud, cu excepția celor din componența unor nume proprii (*Quintilian*, *Ypsilanti* etc.)

2. Pentru consoanele duble se aplicau mai multe tratamente, unele regăsite și astăzi în ortografia românească.

a) Se exclude total notarea celei de a doua consoane, acolo unde ea nu se mai aude în pronunție: *aprobare*, *afirmare*, *colaborare*, *comoditate*.

b) Rămân două consoane în interiorul compuselor și derivatelor în care finala primului element este identică cu inițiala celui de-al doilea. Raportul vorbește despre „alipirea a două cuvinte” și dă ca exemple exclusiv derivate prefixale: *înnotare*, *înnăscut*, *înnoire* etc.

c) Se lasă la latitudinea utilizatorilor scrierea cuvintelor care conțineau grupul *nm*, devenit deja, în pronunția neîngrijită *mm*: *înmulțire*, dar și *îmmulțire*; *înmormântare*, dar și *îmmormântare* etc.

d) În schimb, nazala *n* înainte de bilabiala surdă *p* se scrie obligatoriu așa cum se pronunță, adică *mp*: *împreună*, *împilare*, *împăcare*¹⁵ etc.

Au rămas valabile până astăzi a) b) și d), cu precizarea că *înnotare* se referă la *a nota* (*ceva*), iar varianta liberă de la c) a fost anihilată, în sensul pronunției din limba literară standard¹⁶.

3. Duplicarea lui *s* se nota ca atare în puținele cuvinte neologice, pasibile de inducere a ambiguității:

¹⁵ În textul lui Titu Maiorescu, prefixul *în-* este notat peste tot *in-* (*innotare*), încă o mostră de concesiї etimologice făcute de maioreșceni.

¹⁶ Nu trebuie să ne mire acceptarea unor asemenea forme, datorate pronunției neîngrijite: legiuitorii se așteptau ca acestea să se generalizeze, rațiune care a stat și la baza numeroaselor exemple de arbitrarium, de opțiune lăsată la îndemâna utilizatorilor în DOOM², 2005.

massă „la masse” vs *masă* „la table”

rassă „la race” vs *rasă* „rasée”

cassă „la caisse” vs *casă* „la maison”.

Așadar, a funcționat aici principiul clarității vorbirii, care a impus scrierea etimologică. Peste ani, lingviștii au aplicat principiul fonetic generalizator chiar și aici, constatând că, de vreme ce pronunția era aceeași peste tot, dezambiguizarea prin context este suficientă în vorbire.

Pe de altă parte, siflanta *s* genera, oricum, destule alte probleme, ca să mai fie luată în considerare și aceasta. În 1880, însă, regula a rămas valabilă.

4. Sonorizarea lui *s* etimologic din interiorul sau din silaba finală a cuvintelor nu se marca corespunzător, prin *z*, și nici nu se duplica, prin *ss*, deoarece s-a considerat că apare în puține cuvinte, toate neologice, așa că nu creează probleme. Așadar, a rămas să se scrie și să se pronunțe:

a) *rasă*, *francesă*, *sintesă*, *vasal*

b) *nasul*, *frumosul*.

A rămas valabilă până astăzi numai a doua serie, b). Încălcarea principiului fonetic era atât de evidentă la seria a), iar numărul cuvintelor noi care conțineau pe *s* intervocalic a crescut atât de mult, încât remedierea a fost operată în revizuirea din 1904. Intelectualii formați anterior în școală au avut mari probleme de adaptare, însă, un exemplu grăitor fiind E. Lovinescu, în a cărui extrem de vastă operă alternanța între cele două variante *sintesă/sinteză* continuă să dea mari bătăi de cap editorilor¹⁷.

5. Consoana dublă *x* (moștenire campană în alfabetul latin) se păstrează, ca și astăzi, numai în notarea lui *c* și *s* din neologisme și nume proprii, dar - din nou - cu o mică concesie făcută utilizatorilor, în sensul liberei alegeri:

a) *xilografie*, *lexicon*, *Xenocrat*

b) *expedițiune* și *espedițiune*; *exemplu* și *esemplu*.

¹⁷ Cf. P. Gh. Bârlea, „Notă asupra ediției”, la Eugen Lovinescu, *O privire asupra clasicismului*, București, Editura MLR, 2013, pp. 108-109.

Trebuie să precizăm că, în epocă, a doua variantă era curentă, așa încât nu este vorba despre o concesie făcută pronunției neîngrijite, ci numai unei tendințe care părea să se generalizeze. Întrucât acest lucru nu s-a întâmplat, formele respective au fost excluse din româna literară standard, iar situația lui *x* regularizată, în bună măsură. „În bună măsură”, dar nu total, căci, între timp, acel *x* din *exemplu*, ca și din *examen*, redă, cum știm, un alt grup decât cel inițial, *gz*. Norma scrisă a rămas definitiv aceeași, însă, de dragul principiului simplității ortografice.

Al doilea capitol s-a intitulat „Sunete și cerințe ortografice ale limbii române pentru care nu se află litere în alfabetul latin” și cuprindea 11 norme.

Idea de bază era, evident, ca semnele noi, diacriticele și combinațiile nou introduse să rămână cât mai limitate, cantitativ¹⁸, pe de o parte, și să țină seama de etimologia cuvintelor, limitată și aceasta la limba română, pe de altă parte. De remarcat este faptul că semnele–reper de la care se pornea în *Raport*, pentru marcarea sunetelor specifice românești erau slovele chirilice sau slavone, ceea ce spune multe despre proveniența sunetelor nelatinești din română¹⁹.

1. Se introduce litera pentru sunetul notat în slavă cu ж.

2. Pentru sunetele prepalatalele și palatalele nesonante, semioclusive și oclusive *č*, *ǰ*, *k'*, *g'* (notate de T. Maiorescu tot cu slove chirilice *ч*, *у*, respectiv *к*, *г + е*, *и*) se propun combinațiile pe care le utilizăm și astăzi: *ce*, *ci*, *ge*, *gi* (adică *c*, *g* – înainte de *e*, *i*) și *che*, *chi*, *ghe*, *ghi*. Explicațiile formulate de T. Maiorescu sunt destul de ambigue, pentru că statutul acelor sunete a rămas până astăzi neclar în fonologia românească. Oricum, de atunci încoace nu s-au găsit nici explicații, nici simboluri grafice mai bune decât acelea propuse în 1880.

3. Literele *ș* și *ț* (prepalatala constrictivă surdă, respectiv, dentala africată surdă), notate până atunci cu chirilicele *ш* și *ц*, sunt

¹⁸ Străinilor care studiază limba română li se pare și acum că în scrierea acesteia se folosesc prea multe semne diacritice.

¹⁹ Este vorba, evident, despre originea slavă și balcanică.

nou introduse, cu explicația „adeca *s* și *t* însemnate cu sedila franceză”.

În aceeași normă intra și scrierea lui *z*, mult discutată în ședințele Academiei, și legiferat cu două variante de semnificare, una fiind o concesie făcută curentului etimologist.

a) Acolo unde flexiunea românească dovedea proveniența dintr-un *d*, urma să se scrie cu *d* cu sedilă *+i*, adică *di*; la fel trebuia notat și în cuvintele neologice de sorginte străină *credi* (după *cred*); *verdi* (după *verde*);

b) În celelalte cazuri (deci, unde *z* este justificat etimologic), se nota cu *z* pe care îl folosim și astăzi:

zâmbesc, zălog; lucrez; botezat.

Raportul are grijă să adauge o *N.B.*, în care T. Maiorescu precizează că el, personal, crede că varianta a) este o abatere de la regula generală, dar că a acceptat-o numai ca să nu provoace dezbinare în sânul comisiei, pentru o problemă de însemnătate secundară. De altfel, la reforma din 1904, a reușit să înlăture această abatere.

4. Grupurile *șt/șc*, notate prin slova *uy*, urmau să se scrie în două feluri:

a) Cu *sc*, acolo unde flexiunea arăta vreun *sc* fonomorfologic (deci, în funcție de etimologie):

cunosci (după *cunosc*); *pesce* (după *pescuit*), *românesci* (după *românesc*).

b) În restul situațiilor, se scria *șt*:

Ștefan, ștergar, aștept.

Și în acest caz, T. Maiorescu arată că a făcut o concesie etimologiștilor, „numai pentru a nu face dezbinare”, iar în 1904 a înlăturat varianta a), unificând scrierea cu *șt*, corespunzătoare pronunțării reale din română.

5. O mare problemă a fost scrierea vocalelor specifice românești *ă* și *î*. Notând sunetele respective cu chirilice *ѣ* [„ier”] și *ѥ* [„ius”], *Raportul* stabilea următoarele variante:

a) Se scrie cu „căciuliță” (semicerc deschis în sus), ca la *ă* românesc actual, pus deasupra vocalei din care părea să vină sunetul

respectiv, după ce se făcea analiza formelor flexionare (!); regula era valabilă și pentru împrumuturile neologice recente;

b) La persoana a 3-a sg. a pf.s. al verbelor de conjugarea I, sunetul trebuie notat cu *â* (*a* cu circumflex);

c) Unde se constată că *ă* și *î* nu existau în interiorul cuvintelor românești, se nota cu *ă* (!)

d) De la această ultimă situație se stabilea o excepție, vizând prefixul *în-*, pentru care se propunea forma etimologică *in-*.

Așadar, se scria în patru feluri:

a) *păscut, păstor* (după *pasce*), adică „a cu tildă”, la cuvintele în care *ă* provenea din *a* latinesc.

b) *vid, vizînd* (după *vedere*), adică *i* cu accent grav, în cuvintele în care *ă* provenea dintr-un *e* latinesc.

c) *lăudând, culegînd, mîna* (cf. *manual*) – adică regula 5a și 5b, dar *lăudâ, umblâ*, adică „*â* din *a*”, cu pronunția „*ă* accentuat” la verbele de conj. I, pf. s., pers. a III-a, sg.

d) *până, când, fântână*, adică „*a* cu tildă” – unde nu a existat un *ă* sau *î* în interiorul cuvintelor (căci erau *quando, fontana* etc.).

e) *in, indată, inceput* etc. – în prepoziția, respectiv prefixul (preverbul) *în-/îm-* provenit din lat. *in*.

Se vede clar că vocalele care conferă personalitate sistemului fonetic românesc au creat mari probleme de scriere. Nu exista modelul latin, nu vedeau modelele adaptabile în limbile moderne – romanice sau neromanice – care aveau variante ale acestor sunete (*î* din portugheză, scris *e*, cf. *F. Pessoa*; *ə* din engleză, cf. *library* ș.a.m.d.).

Prima problemă era a disjungării celor două vocale. În *Raport* se citează observația lui Petru Maior, din *Ortographia romana sive latino-valachica*, publicată în fruntea *Lexiconului de la Buda* (1825), că românii din Dacia aureliană nu pronunțau *î*, ci numai *ă*, ca românii din Dacia veche (preromană?): *măni*, nu *mâni*. Cărturarul ardelean însuși afirmă că bătrânii din copilăria sa nu pronunțau varianta *î* (ziceau, probabil, *bătrăni*). Și, în orice caz, sigur este că cei care îl pronunțau, nu îl scriu niciodată.

În aceeași direcție, contemporanii lui T. Maiorescu susțineau că *î* este doar o variantă a lui *ă*. În unele dialecte românești,

într-adevăr, nu există deloc, credea T. Maiorescu, iar în documentele vechi, de până la 1750, este un haos total în privința grafierii celor două sunete. Totuși, dintre cei cinci membri ai comisiei academice, V. Alexandri și N. Quintescu erau de părere să se introducă o literă deosebită pentru *î*, și anume „*i* cu accent circumflex”, așa cum îl folosim și acum.

De data asta, T. Maiorescu este cel care pare să fie mai puțin inspirat în opinii:

*„La obiecția că **î** este o particularitate esențială a pronunțării române se poate răspunde că scrierea nu este chemată să exprime toate nuanțele pronunțării, ci numai sonurile radicale și de valoare flecționară”²⁰.*

Este de mirare că, în contextul deja discutat aici, corifeul junimist a putut emite o asemenea aserțiune – retrogradă și obtuză, din perspectiva actuală a limbii române. Exemplele pe care le aducea drept argumente erau cele din franceză, unde nazalizarea este o particularitate pertinentă, dar nu se notează grafic, ca atare, precum și din germană, unde se scrie *Mutter, Vater* (cu *e*), dar se pronunță cu *ă*. Altfel spus, nu se folosește un semn grafic pentru un sunet existent, practic, în limbă.

Situațiile nu erau, însă, comparabile. Nu insistăm asupra detaliilor. Pentru moment, a rămas în vigoare norma nr. 5, cu nu mai puțin de 5 variante secundare, care mai de care îndatorată etimologismului și mai neclar și neconvingător formulată, cu rezultatul că nimeni nu le-a aplicat în litera și spiritul lor, fiecare utilizator continuând să scrie cum credea de cuviință. La reforma din 1904, lucrurile s-au tranșat, în sensul că sunetul *î* era notat acolo unde se auzea astfel, cu „*i*+circumflex”, la începutul cuvintelor. Așadar, tot a mai rămas o singură excepție: în interiorul cuvintelor, sunetul era notat *â* („*a* cu circumflex” sau „*î* din *a*”, cum i se spune, curent, astăzi).

²⁰ T. Maiorescu, 2007, p. 550.

6. Se propunea ca notarea lui *ŭ* scurt²¹, etimologic, să se elimine din toate cuvintele în care acest sunet nu se mai auzea, în stadiul respectiv al pronunțării românești: *om bun; vedeam, lucrăm* etc.

Pentru această măsură au votat trei dintre cei cinci membri ai comisiei. G. Barițiu și N. Quintescu au stăruit pentru menținerea lui *ŭ*, din rațiuni gramaticale: opoziția masculin/feminin (care, altfel, s-ar fi pierdut, afirmau cei doi), opoziții în flexiunea nominală, opoziția singular/plural în conjugare (probabil, *eu zic/ei zică*) și regula articolului. Contraargumentul a fost cel principal fonologic: de vreme ce nimeni nu-l mai pronunță, nu are rost să fie marcat, „căci nu poate exista o gramatică a scrierii în contra gramaticii vorbirii”.

Chiar și unii ciparieni de peste munți au început să înțeleagă acest lucru, dovadă fiind controversile pe teme ortografice publicate în *Telegraful român*, Sibiu, nr. 134, 15 noiembrie 1879.

7. Pentru *î* se propunea notarea cu *i* fără semnul scurtării. Dacă este posibil, acest *i* final se pronunță scurt și se scrie normal, aceasta era regula formulată.

Din păcate, rațională și, în consecință, simplificatoare, și această regulă a fost complicată prin acceptarea unei excepții: *i* lung, sub accent, din anumite forme flexionare, precum infinitivul sau pf. s., pers. a III-a sg., la verbele de conjugarea a IV-a, urmau să se noteze printr-un *ě* (*e* cu căciuliță). Au rezultat, așadar, două reguli pentru o normă care putea fi unitară și coerentă:

- a) *oameni, copii, arbitri* (cum scriem și pronunțăm astăzi)
- b) *a auzě, el auzě* (pentru finala lungă accentuată etc.)

Din fuga condeiiului, T. Maiorescu include în această ultimă regulă și un exemplu greșit *tu auzi*. De fapt, este corect, doar că trebuie enumerat înaintea ultimelor două exemple, la seria a).

²¹ În textul publicat în ediția 2007, este scris greșit, *î*, după norma 5, cf. p. 550.

8. Articolul și pronumele nehotărât *o*, precum și numeralul *o*, urmau să se scrie ca atare: *o casă, odată, am dat-o*²².

Se elimina, astfel, o dată pentru totdeauna, forma intermediară etimologică, *uă* (< lat. *una*), de mult ieșită din uz, în vorbire, dar păstrată în scris, până atunci, din rațiuni strict etimologice.

9. Se propunea înlăturarea apostrofului dinaintea articolului hotărât feminin, encliticul *-a*. De atunci încoace se scrie cum știm: *casa, masa* etc.

Normele următoare, ultimele, au fost consacrate spinoasei probleme a accentului în ortografia românească.

10. Astfel, norma nr. 10 ignoră faptul că, paleografic, nu sunt atestate *accente* în scrierea românească și propune utilizarea lor din rațiuni logice, respectiv, pentru marcarea opozițiilor flexionare verbale. Rezultatul a fost introducerea unor forme care astăzi ni se par ciudate și dificil de folosit:

- Pentru (*a*) *lăuda*, scris normal, urma să se utilizeze *lăudr* (adică un *r* accentuat după *d* din finalul radicalului, echivalent al lui [*lăudá*], de astăzi)

- Pentru *fac* – *facu* (cu un *u* cu cerculeț deasupra)

- Pentru (*el*) *simți* – (*a*) *simțē* (adică *i* accentuat, notat prin „*e* cu căciuliță”).

11. În sfârșit, norma redării grafice a diftongilor *ea* și *oa* a necesitat o lungă explicație în *Raportul* din 1880. Titu Maiorescu s-a pronunțat categoric împotriva utilizării lui *e* și *o* accentuate, deja instituite de predecesori. Etimoliștii argumentau că cei doi diftongi proveneau din vocala *e* și *o* sub accent, deci trebuie arătat grafic acest lucru și că, în plus, dacă s-ar scrie cum se pronunță, nu s-ar mai putea deosebi de grupurile în hiat *e-a* și *o-a*. Contraargumentele aduse de raportor erau, din nou, foarte raționale:

a) de vreme ce există semnele pentru noul sunet, normal este să se scrie *ea* și *oa*;

²² De fapt, la seria pronomelor trebuia adăugat și cel personal, forma neaccentuată, fem., sg., Ac., pe care, de altfel, îl exemplifică autorul, iar la numeral, trebuia scris *o dată*, căci, altminteri, exemplul dat de T. Maiorescu este, în realitate, un adverb.